

4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi 4. BOYUT Journal of Media and Cultural Studies

Kitap İncelemesi | Book Review

🔓 Açık Erişim | Open Access

Teorik Temeller ve Örnek İncelemeler ile Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik

Theoretical Insights and Case Studies on Cultural Memory: Writing, Remembrance, and
Political Identity in Early High Cultures

Seyra Kestel¹

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi/Reklamcılık Bölümü, Avcılar, İstanbul, Türkiye

Assmann, Jan. *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022, 368s. ISBN: 9789755392899

Anahtar Kelimeler Kültürel Bellek • Kültür • Politik Kimlik

Keywords Cultural Memory • Culture • Political Identity

Ab initio / Başlangıçtan

Günümüzde yeni medya teknolojilerindeki ilerleme ile yapay belleğin mümkün olması, iletişim ve kültür alanında bir anlamda devrimi temsil etmektedir. Bu devrim, “bellek” ve “hatırlama” gibi kavramların son yıllarda önemini arttırırken; Türkiye’de oldukça ilgi gören bir başvuru kaynağının da hem hafıza çalışmaları hem de tarihsel bilinç açısından önemini daha da hatırlatmaktadır: Jan Assman’ın “Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik” adlı eseri, hafıza ile kimlik arasındaki karşılıklı ilişkiyi disiplinlerarası bir perspektifle ele almaktadır. Münih, Heidelberg, Paris ve Göttingen’de Mısıroloji, Klasik Arkeoloji ve Eski Yunanca eğitimi alan Jan Assmann’ın yazdığı bu kitabın ilk basımı 2001; dördüncü ve son basımı ise 2022 yılında gerçekleşmiştir. Orijinal adı “Das kulturelle Gedächtnis” olan kitabı Almandan çeviren ise Ayşe Tekin’dir.

Toplumların tarih algısını nasıl inşa ettiklerini anlamak isteyenler için önemli bir kaynak oluşturan çalışmanın, Türklerin ilgisini neden çektiği sorusunun cevabını ise Türkçe basıma önsözünde yazar okuyucuya bırakmaktadır. Ancak, aynı bölümde Türkiye hakkında yazdıkları dikkat çekici olmakla beraber, cevabını okuyucuya bıraktığı soru için bir fikir verme eğilimi olarak değerlendirilebilir (Assmann, 2022: 15): *Türkiye, uluslaşma sürecine 20. Yüzyılda girdi ve bu yolda Batı’yı örnek aldı. Burada da yazı ulusal kimliğin oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş ile İslam dünyasının politik bağlamının dışına çıkış kesinleşti ve ulusal kimliğin oluşması ile etnik azınlıklara karşı tavır da değişti.*

Atıf | Citation: Kestel, S. (2025). Theoretical insights and case studies on cultural memory: writing, remembrance, and political identity in early high cultures [Review of “Kültürel Bellek” by Jan Assmann]. 4. *BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*–4. *BOYUT Journal of Media and Cultural Studies*, (26), 222–227. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2025.1672990>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Kestel, S.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Seyra Kestel skestel@gelisim.edu.tr

Bu kimlik içinde etnik azınlıklara karşı tavır da değişti. Bu kimlik içinde etnik azınlıklar “varlıklarına geçici olarak göz yumulan halklar” olmaktan çıkıp tehdit oluşturan yabancı unsurlar niteliği kazandılar. Assmann’ın Türkiye hakkındaki bu yaklaşımı, 19. yüzyılda ortaya çıkan modern ulusal devletler açısından da önem taşıyan “ulus” kavramının etnik ve kültürel varlıklar açısından ele alınması bakımından tartışmalı olarak değerlendirilebilir. Ancak, tarihi ufku binlerce yıl öncesi ile genişletmek, özellikle de çatışmacı siyasal kültürü anlamak için problemleri daha geniş bir perspektifle ele almayı kolaylaştıracağından, araştırmanın Türkiye’de gördüğü ilginin sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Assmann, araştırmasında bireysel belleğin ötesinde toplumsal ve kültürel boyutta hafızanın nasıl bir işlevi olduğunu ve bu işlevsel sürecin toplumların kimlik edinme süreci ile nasıl yakından bir ilişki olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda, eserin hafıza çalışmaları ile tarihsel bilinç arasındaki ilişkiyi nedenselleştirmesi açısından temel ve özgün bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Assmann’ın temel argümanlarından biri olan; belleğin sadece bireysel deneyimlerin birikimi değil; toplumlar tarafından bilinçli bir şekilde inşa edilen mekanizma olmasında çok önemli iki kavram karşımıza çıkmaktadır: Hafıza kavramı ve Kültürel Bellek. Bireysel bellek, yaşanmış deneyimlerle oluşurken; kültürel bellek ise yazılı metinler, ritüeller, semboller ve anıtlar aracılığı ile nesilden nesile aktarılan kolektif bir özellik taşımaktadır (Assmann, 2022: 45). Bu nedenle, çalışmanın teorik temellerini oluşturan hatırlama kültürü; bireysel ve toplumsal bellek, hatırlama figürleri, tarihe karşı bellek kavramları ile önem kazanmıştır.

Kültürel Bellek Kavramının Teorik Temeli: Hatırlama Kültürü

Hatırlama, özellikle geçmişle bağlantı açısından büyük önem taşır. Dolayısıyla, Assmann’ın üç konu arasındaki (hatırlama-kimlik ve kültürel süreklilik) bağlantıyı incelediği bu çalışmada hatırlama özellikle geçmişle bağlantısı açısından ilk adım olarak konumlanmaktadır. Halbwachs’ın 1920’li yıllarda “bireysel belleğin ötesine geçen ve kolektif gruplar tarafından şekillendirilen bir olgu” olarak ilk kez literatürde tanımlanan toplumsal bellek kavramı (Halbwachs, 1992: 38); Assmann’ın çalışmasında, geçmişin sosyal yapısını hatırlama işlevi ile ele alırken karşımıza çıkmaktadır. Kitapta, kavramı ilk kez ele alan araştırmacı ile diğer araştırmacılar arasında karşılaştırma yapması; hatırlama kültürüne dair çok yönlü bir literatür taraması sunmaktadır. Örneğin Halbwachs’ın toplumsal bellek yaklaşımının tam zıttı olarak Jung’un yaklaşımlarına işaret etmektedir. Ancak burada yazarın belki de eklemeyeceği nokta; Jung’un toplumsal bellek kavramı yerine ağırlıklı olarak kullandığı “kolektif bilinçdışı” kavramıdır. Jung’a göre (1968), kolektif bilinçdışı (tıpkı Halbwachs’ın toplumsal bellek tanımında olduğu gibi) bireysel deneyimlerin ötesindedir. İnsanlığın ortak geçmişinden gelen arketipler ve simgelerle şekillenir. Bu yapı, kültürlerarası ortak mitler, rüyalar ve semboller aracılığı ile şekillenerek bireylerin bellek süreçlerini etkileyen kolektif bir miras sunar (Jung, 1968: 57).

Yazarın hatırlama kavramına dair önemli bir diğer yaklaşımı düşünceyi soyut olarak ifade ederken; hatırlamayı somut olarak kavramsallaştırmasıdır. Bu bağlamda hatırlama figürleri üç ayrı figürü ele almaktadır (Assmann, 2022: 46-50): Zaman ve mekana bağlılık; Gruba bağlılık; Tarihin yeniden kurulması. Hatıraların yaşanan ortak bir zamana; örneğin bayramlara dayanması zamana bağlılığı ifade ederken; aile için evin, kırsal kesimde yaşayan için köyün, kentsoylular için kentlerin hatırlamada mekânsal bir bağ ifade etmektedir. Assman’a göre kendini ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal grup, geçmişini özellikle iki noktada korumaktadır. Bunlar kendine özgülük ve sürekliliktir. Tarihin yeniden kurulması ise Assmann’ın önemli bir iddiasıyla karşımıza çıkmaktadır. Hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, aksine ondan geriye ancak “grubun her dönemde kendi bağlamına özgün olarak yeniden kurabildiği biçiminin” kalacağıdır.

Toplumsal Hatırlamanın Belkemiği: İletişimsel ve Kültürel Bellek Kavramları

Assmann'ın iletişim ve kültürel çalışmalara kazandırdığı belki de en önemli kavramlardan ikisi olan *iletişimsel bellek* ve *kültürel bellek* kavramları; çalışmanın dayanak noktalarından biridir ve ana argümanların gelişiminde belirleyici bir etki sunmaktadır. Bunun en temel sebebi olarak, kolektif belleği iletişimsel bellek ve kültürel bellek olarak iki temel kategoriye ayırması ya da bireylerin/toplumların geçmişle kurdukları ilişkileri açıklamak açısından kritik bir öneme sahip olması olarak gösterilebilir. Yazarın bu ayrımı yaparken *iki hatırlama biçimi* olarak net bir şekilde iki kavramı farklılaştırması kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

İletişimsel bellek, sözlü aktarım yoluyla bireyler arasında paylaşılan ve yaklaşık olarak 80-100 yıl gibi bir zaman dilimini kapsayan hafızadır. Bu bellek tipi, bireylerin doğrudan tanık olduğu ya da birinci-ikinci nesil aktarıcılar aracılığıyla öğrendikleri deneyimleri içerir (Assmann, 2022: 37). Assmann'ın bu tanımında, iletişimsel belleğin zamanla silinmeye ya da değişime uğrayacağı sebebi ile kolektif hafızanın daha derin yapılarında dönüşüme uğrayacağı düşünülebilir.

Kültürel bellek ise, uzun vadeli bir kolektif hafıza biçimidir ve yazılı metinler, anıtlar, ritüeller, din gibi kurumsallaşmış aktarım mekanizmalarını kapsayarak nesiller boyu daha kolay yaşatılır. Dolayısıyla, geçmişin hatırlanmasını sistematik hale getirmesi açısından önem taşımaktadır. Assmann'a göre (2022: 45), kültürel bellek bireylerin hafızasından bağımsızdır ve geçmişini şekillendiren sembolik formlar aracılığı ile aktarılır. Bu bağlamda, Assmann'ın kültürel bellek kavramı; kolektif kimliği güçlendirmesi ve tarihsel sürekliliği sağlaması açısından önemlidir.

Assmann'ın iletişimsel bellek ve kültürel bellek kavramlarında yaptığı bu belirgin ayrım; kolektif hafıza açısından büyük önem taşımasının yanı sıra tarihsel bilinç, kimlik inşası ve toplumsal hafıza süreçlerinin anlaşılması açısından okuyucuya yol gösterebilir.

Kültürel Belleğin Varyantları Olarak “Sıcak” ve “Soğuk” Toplumlardan Hafızaya

Assmann'ın sıcak ve soğuk hafıza terimlerini ele almadan önce Levi-Strauss tarafından kavramsallaştırılan sıcak ve soğuk toplumlar kavramını hatırlamak yerinde olacaktır. Çünkü, Assmann'ın bu iki ayrı hafıza tanımlarının dayanak noktası olarak görülebilir. Levi-Strauss, toplumsal yapılar ve mitler üzerine yaptığı çalışmalarında toplumları sıcak ve soğuk olarak ayırmıştır. Sıcak toplumlar, tarihi sürekli olarak yeniden üreten, değişimi ve dönüşümü toplumsal yapılarının merkezine koyan toplumlardır. Soğuk toplumlar ise tarihi durağan bir unsur olarak ele alan ve değişime karşı direnç gösteren toplumlardır (Levi-Strauss, 1994).

Sıcak hatırlama ise, geçmişin güncel politik ve toplumsal bağlam içinde canlı tutulduğu, hatırlamanın kolektif kimliği inşa etmede aktif olarak kullanıldığı bir süreçtir (Assmann, 2022: 76). Assmann'a göre, bu tarz hatırlamalar genellikle travmatik vakalarla, devrimlerle ya da köklü değişimlerle alakalıdır ve hafızanın ideolojik olarak mobilize edildiği çeşitli durumları kapsamaktadır. Yani, toplumlar geçmişteki olayları bugünün siyasi ve toplumsal ortamında yeniden anlamlandırır ve sıcak hatırlama süreci ile geçmişini devamlı yeniden üretir.

Soğuk hatırlama ise geçmişin daha durağan, daha ritüel ve kurumsallaşmış olarak hatırlandığı bir süreci ifade etmektedir. Bu bellek türü, özellikle de toplumsal sürekliliği sağlamada ritüeller, mitler ve kültürel kodlar aracılığı ile aktarılır. Burada Assmann'ın dikkat çektiği bir diğer ayrıntı; yazılı kültüre geçiş ile sağlanmasıdır. Özellikle yazılı kültürün gelişmesiyle beraber, toplumlar belleklerini kalıcı hale getirmek için anıtsal yapılar, kutsal metinler ve ritüellere başvurmuştur.

Assmann'ın bu tanımlarının iki açıdan önemli olduğu söylenebilir. Birincisi, bu kavramların kolektif belleğin yapısına ve işleyişine dair temel farklılıkları belirgin bir şekilde vurgulamasıdır. İkincisi ise, yazarın

Türkçe basıma önsözde cevabını okuyucuya bıraktığı soruyu tekrar akıllara getirmesidir: Bu kitap Türkiye’de neden bu kadar ilgi görmüştür? Türkiye gibi geçmişiyle hesaplaşma ya da geçmişi anlamlandırma konusunda zorluklar yaşayan toplumlar açısından bu ayrıştırılmış kavramların önem taşıdığı düşünülebilir. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet Rejimi’ne geçiş sürecindeki tarih aktarımı sıcak hatırlama olarak ele alınabileceği gibi; anlatıların ritüelleşmesi onun soğuk hatırlama olarak örneklendirilmesine sebep gösterilebilir. Bu dönüşüm, Assmann’ın kuramı bağlamında yer alan kolektif hatırlamanın dinamik yapısına işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin geçmişle kurduğu ilişki, farklı dönemlerde farklı hatırlama opsiyonları ile şekillenmiş; halen de bir dönüşüm sürecindedir.

Yazılı Kültür

Yazar, bu bölümde yazılı kültürün kolektif belleğin inşasındaki rolünü “ritüel bağdaşıklıkta metinsel bağdaşıklığa geçiş” ve “kanon” kavramları ile açıklamaktadır (Assmann, 2022: 112). Bu bağlamda, sözlü kültürlerde toplumsal hafıza, ritüel ve performans aracılığı ile nesilden nesile aktarılır. Bu aşamada, topluluğun ortak deneyimleriyle bellek canlı tutulmaktadır. Ayrıca kolektif kimlik de ritüel bağdaşıklık sayesinde korunur. Yazının icadı ile beraber toplumsal hafıza metinlere dayanarak şekillenmiştir. Böylece bilgi aktarımı ritüellere ve bireysel hafızaya bağımlı olmaktan kurtulmuş; yazılı metin aracılığı ile kalıcı olarak sistematikleşmiştir. İşte bu ilerleme/dönüşüm Assmann tarafından “ritüel bağdaşıklıkta metinsel bağdaşıklığa geçiş” olarak adlandırılır (Assmann, 2022: 118). Kitabın bu bölümü, yazılı kültürün, hafızayı standartlaştırarak yorumlama süreçlerini belirli bir çerçeveye oturtması açısından okuyucuya önemli bir veri sağlamaktadır.

Tüm bu süreç kapsamında Assmann, yazılı kültürlerin kolektif belleği şekillendirme sürecinde “kanon” kavramının öneminden bahsetmektedir. Belirli metinlerin otorite kazanarak kültürel hafızanın temel taşları haline gelmesine “kanon” denir (Assmann, 2022: 154). Dini metinler, hukuki belgeler ya da edebi eserler, kanonik bir statü elde ettiğinde sadece bilginin korunmasını değil; belli bir dünya görüşünün ve kimlik anlayışının yerleşmesini de sağlamaktadır. Böylece toplumsal hafıza istikrar kazanabilir. Ancak belirli yorumların baskın hale gelmesiyle alternatif hafıza biçimlerinin dışlanmasına da sebep olur. Assmann’ın bu kavramsallaştırmalarına göre; hafıza ile sağlanan istikrar, kanonik yapıların olumlu; hegemonya ise olumsuz yönünü ifade etmektedir. Ayrıca, kanonik metinlerin otoritesi, yazılı kültürün kolektif belleği nasıl biçimlendirdiğini ve toplumsal kimlikleri nasıl şekillendirdiğini anlama açısından kritiktir.

Yazılı Kültürün etki ettiği ve kolektif kültüre önemli bir katkı sağlayan diğer kavramlar *kültürel kimlik* ve *politik imgelem*dir. Assmann (2022: 139), kültürel kimlik kavramını bilinç ve farkındalık perspektifinde ele almaktadır. Böylece, toplumsal aidiyetin inşasında, kolektif belleğin önemini de ortaya koymaktadır. Assmann’a göre kimlik, bireylerin kendilerini belli bir topluluk içinde konumlandırmasını sağlayan ve dinamik bir özellik taşıyan süreçtir. Bu süreç, geçmişin nasıl hatırlandığı/yorumlandığı ile ilgilidir. Kültürel bellek, kimliği inşa eden bir çerçeve sunmaktadır. Kişilerin bu belleğe yönelik bilinç düzeyleri/farkındalıkları aidiyet hissinin pekişmesine ya da sorgulanmasına yol açar. Politik imgelem ise, geçmişin ideolojik olarak şekillendirilmesini sağlayarak hem bireylerin hem de toplumun kimlik algısını yönetebilir (Assmann, 2022: 140). Kitabın bu bölümünde hatırlama kadar unutmanın da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü politik imgelemi oluşturan bu süreç, sadece hatırlamaya değil; aynı zamanda unutmaya da dayanır. Hangi olayın kolektif bilinçte yer bulacağını ya da hangi anlatıların zamanla silineceğini belirleyen iki olgu vardır: İktidar ilişkileri ve toplumsal dinamikler. Assmann’ın bu bölümdeki yaklaşımları, kültürel kimliği tarihsel bir olgu ile açıklamayacak kadar karmaşık kılmaktadır. Kimlik; bilinç ve farkındalık ekseninde sürekli olarak inşa edilir ve tüm bu süreç değişkendir.

Farklı Uygarlıklarda Kültürel Belleğin İşleyişi: Örnek İncelemeleri

Eserin ikinci bölümü olan *Örnek İncelemeleri*, kültürel belleğin işleyişini farklı uygarlıklar üzerinden ele almaktadır. Böylece geçmişin nasıl hatırlandığı ve kolektif kimliğin nasıl inşa edildiği hakkındaki kavramlarını örnekler üzerinden somutlaştırmaktadır. Bu örnekleri seçme sebebini daha iyi anlamak için Assmann'ın kitabın ikinci bölümünün öndeyiş bölümündeki aktarımı oldukça dikkat çekicidir (Assmann, 2022: 173): *Eski dünyanın kültürleri arasında ikisi, kendilerine bugüne kadar etkili olabilecek dayanıklı ve parlak bir görüntü kazandırmayı başardı: Yunanistan ve İsrail. Hem Hristiyan Batı dünyası hem de İslam bu ikisinin düşüncelerine dayanmaktadır. Batıda kültürel belleğin çekirdeğini, edebiyat ve felsefede Yunan klasikleri ile onlarla bağlantı içindeki eski ve yeni İncil oluştururken, İslam dünyası daha çok eski Yunan'ın bilim eserlerinden etkilendi. Kuran ise Tevrat'ın tahtına oturdu. Buna rağmen, iki kültür dünyasının, hem Batı kültürünün hem de İslam kültürünün, Yunan ve İsrail-Musevi kültürü ile özel bağlantıları olduğunu söyleyebiliriz.*

Assmann, kitabın ikinci ana bölümünde eski Mısır, İsrail ve eski Yunan toplumlarını inceleyip, her birinin kültürel bellek oluşturma süreçlerini farklı yöntem ve araçlar üzerinden nasıl şekillendirdiğini karşılaştırmalı olarak gerçekleştirmektedir. Assmann, Mısır'da kültürel belleğin tapınak yazıtları ve ritüeller aracılığı ile nasıl şekillendiğini, İsrail'de ise kutsal metinler aracılığı ile kolektif hafızanın nasıl inşa edildiğini aktarır. Yunan kültüründe belleğin; edebi eserler ve tarih yazımı yoluyla çok daha seküler bir çerçeve oluşturduğunu örnekler üzerinden aktarmaktadır. Bu karşılaştırmalı örnek incelemeleri, Assmann'ın birinci bölümde ele aldığı kültürel bellek ve kimlik arasındaki ilişkiye dair argümanları desteklemektedir. Her toplum geçmişini, belirli anlatılar, ritüeller ve metinler aracılığıyla yeniden inşa eder ve kolektif kimliği şekillendirir.

Assmann, araştırmasında disiplinlerarası bir yöntem ile arkeoloji, antropoloji, tarih, kültür ve iletişim çalışmaları kesiminde oldukça geniş bir veri sunmaktadır. Araştırmanın temel amacı ise *toplumların nasıl hatırladıkları ve hatırlarken kendilerini nasıl algıladıkları sorularına cevap bulmaktır* (Assman, 2022: 25). Yazarın çalışma alanının geçmiş çağları kapsamı sebebiyle araştırmanın geçmiş çağlarla sınırlandırıldığı ifade edilebilir. Özellikle Eski Mısır, Antik Yunan ve Orta Çağ Avrupa'sına dair örnekler üzerinden kültürel bellek kavramını açıklamaktadır. Ayrıca, yazarın ağırlıklı olarak görüşlerinin Batı medeniyetleri üzerinde yoğunlaşması, araştırmanın bir diğer sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Eski Mısır ise, bu kapsamda arkaik dönemde batı medeniyetlerini etkilemesi açısından önem taşımaktadır.

İki ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünü kavramlar; ikinci bölümünü ise örnekler ile kavramların açıklanması oluşturmaktadır. Bu örnekler Mezopotamya, Hitit Uygarlığı, İsrail, Yunanistan ve Antik Mısır'a dair tarihi veriler, metin analizleri ve kültürel sembollerin incelenmesi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kitabın hem coğrafya hem de yöntem bakımından kapsamlı olması, zaman sınırlılığına rağmen farklı dönemlere ışık tuttuğuna dair inancı aşılacaktır. Postmodern çağı anlamlandırma sürecinde yol gösterici olabilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Ayrıca, günümüzde dijital medya, arşivleme teknikleri ve dijital hafızaya dair her türlü mekanizmanın kültürel belleğe dair etkilerinin giderek artması, "eski" ile "yeni" arasında karşılaştırma yapmak konusunda araştırmacıları yüreklendirebilir. Yazının icadı sonrası önemli olarak konumlanan kolektif bellek çalışmaları, bilgi çağı sonrası da önemini artırarak korumaktadır. Bu bağlamda, Jan Assmann'ın eseri her iki devrim ile başlayan dönemler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ele alırken, yazının icadı sonrası döneme dair kapsamlı veri kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri **Seyra Kestel**

Author Details ¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi/Reklamcılık Bölümü, Avcılar, İstanbul, Türkiye

0000-0001-6105-8810

✉ skestel@gelisim.edu.tr

Kaynakça | References

- Assmann, J. (2022). Kültürel Bellek (Çev. Ayşe Tekin). Ayrıntı Yayınları
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press
- Jung, C. G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious* (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press. (Orijinal çalışma 1959)
- Lévi-Strauss, C. (1994). *Yaban Düşünce* (Çev. Tahsin Yücel). Yapı Kredi Yayınları

